

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL ASSESSMENT GENERAL EDUCATION CERTIFICATE (GEC)

2022 GRADE 9 PILOT STUDY

Dyondzo: Xitsonga Ririmi Ra Le kaya

Timaraka: 70

Nkarhi: 120 Wa Timinete

Xikambelo xi na **26** wa tipheji, hi nga katsi na tluka ra le handle ra buku.

Swileriso swa mudyondzi

1. Hlaya swileriso hinkwaswo na swivutiso hi vurhonwana.
2. Hlamula swivutiso hinkwaswo.
3. Tirhisa buku leyi u nyikiweke yona yo hlamulela eka yona swivutiso ku tsala tinhlamulo ta wena hinkwato.

Xikambelo xi sungula eka pheji leri landzelaka.

U nga phendli tluka ra pheji u nga si byeriwa ku endla tano.

XIYENGE XA A

Xivutiso xa 1: Atikili ya Phephahungu

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

“The Boy who Harnessed the Wind”

- 1 *The Boy who Harnessed the Wind* i rungula ra ntiyiso leri tsakisaka swinene ni leri hlohlotelaka ra muntshwa wo fana na mani na mani wa muntima loyi a endleke xipelupelu hi swikirepe leswaku a tumbuluxa gezi eka vaakatiko hinkwavo va ka vona.
- 2 William Kamkwamba u velekiwile etikweni ra Malawi, tiko leri fumaka hi vukholwahava loko sayense yi ri xihlamariso. Hi tlhelo a ri ri tiko leri a ri hlaseriwile hi dyandza na ndlala, ndhawu leyi ntshembo na nkateko a swi nonoha ku swi fikelela. Kambe William a hlayile hi swipelupelu eka buku ya *Using Energy*, naswona u vile na norho wo aka xin’we lexi a xi ta tisa gezi na mati etikoxikaya ra ka vona leswaku a ta cinca vutomi bya yena na bya lava nga ekusuhi na yena. Vaakelani va yena a va ri na ku kanakana va nga va va n’wi hlekurile va n’wi vitana ‘wo hlangana nhloko’ (mpengo) kambe William a tiyimiserile ku va komba leswi ku hisekelanyana na ku tiyimisela a swi ta endla swona.
- 3 Hi ku hlohloteriwa hi mintirho ya gezi tani hi mufana, William a tsakela ku dyondza sayense eswikolweni swa le henhla swo dyondza u karhi u tshama eka swona eMalawi. Kambe hi 2002, tiko ra yena ri hlaseriwile hi dyandza leri nga siya purasi ra ndyangu wa ka vona ri onhakile na vatswari va yena va khunguvanyekile. Hikokwalaho ka ku tsandzeka makumenhungu wa tidolara ya swa tidyondzo ta yena hi lembe, William u bohekile ku tshika na ku pfuna ndyangu wa ka vona ku singila swakudya loko magidigidi etikweni hinkwaro va karhatiwa hi ndlala ku kondza va fa.
- 4 Hambileswi miehleketo ya yena a yi hangalakile hikokwalaho ka xiyimo, William u arile ku tshika milorho ya yena. Hambileswi a nga ri na nchumu ku tlula swakudanyana swa mavele leswi a swi nga tluli mpimo wa xibakele endzeni ka khwiri ra yena, nhulunyana ya tibuku ta sayense leti nga kala ti

rivaliwa, na mpimo lowukulu wa ku lava ku tiva na ku tiyimisela, u sungurile kungu ro rhandzeka ro va a tisa swilo swo hlawuleka eka vandyangu. Minkateko ya gezi na mati yi tekiwa yi ri xilaveko hi lava nga kateka swinene evupeladyambu, hambiswiritano, i swi'hwana leswi ku nga va ka ntsena tiphesente timbirhi ta vanhu va Malawi lava nga kotaka ku swi fikelela. Hi ku tirhisa tinsimbhi ta swikirepe, swiphemu swa teretere, na swiphemu swa xikanyakanya, William u endlile Xipelupelu xo olova kambe lexi tirhaka. A byi ri vutumbuluxi lebyi a byi nga languteriwanga naswona a ri ri singitanyana leri emakumu ri nga endla mune wa timboni, ti helerile ti ri na tiswichi na xibokisana xa gezi lexi a xi endlile hi swipikiri na tiwayere. Muchini wa vumbirhi wu endlile pompo ya mati leyi a yi ta lwisana na dyandza na ku pfumaleka ka swakudya.

- 5 Hi nkarhi lowu nga hetiki mbilu, mahungu ya William 'Xipelupelu xa moya' (Moya 'wa gezi') ya hangalaka ku tlula mindzelekano ya le tikweni ra ka vona, na leswaku mufana loyi a nga tshama a vuriwa leswaku u hlanganile nhloko se a hundzukile munhu loyi a hlohlotela vanhu va misava hinkwayo.
- 6 Lexi i xitori xo hlamarisa xa vutumbuluxi bya vanhu lexi nga va ni nsusumeto wo herisa vusweti. *The Boy Who Harnessed the Wind* i rungula leri nga ta hlohlotela un'wana na un'wana loyi a nga ni ku kanakana ehenhla ka vuswikoti bya munhu byo cinca laha a tshamaka kona no antswisa vutomi bya lava nga ekusuhi na yena.

Xi huma eka: https://www.bookbrowse.com/reviews/index.cfm/book_number/2351/the-boy-who-harnessed-the-wind

1.1 Xana William u byi kumile njhani vutivi byo endla xipelupelu?

- A A dyondzile hi swona exikolweni.
- B A endlile vulavisisi bya swona eka inthanete.
- C A hlayile hi swona ebukwini.
- D U vile ni norho wa swona eka vusiku byin'wana.

(1)

1.2 Hi xihl xa swilo leswi nga laha hansi lexi William **a nga xi** tirhisangiki ku endla xipelupelu?

- A tinsimbi ta xikirepe
- B swiphemu swa teretere
- C timboni ta mune
- D swiphemu swa xikanyakanya (1)

William u bohekile ku ya singila swakudya a singilela ndyangu wa ka vona.
(Ndzimana ya 3)

1.3 Ku singila i ku ...

- A xava.
- B yiva.
- C lava.
- D endla. (1)

1.4 Xana Malawi ri va na dyandza ka ngani?

- A hi ku ya hi tinguva
- B siku rin'wana na rin'wana
- C a swi talangi
- D a ri vi na rona (1)

1.5 Hi byihi vumbhoni lebyi nga kona lebyi kombisaka leswaku William a tiyimiserile?

- A U tshikile xikolo.
- B U arile ku tshika norho wa yena.
- C U lavile ku dyondza sayense.
- D A tshama epurasini. (1)

1.6 Hikokwalaho ka yini William a akile xipelupelu?

- A A lava leswaku ndyangu wa ka vona wu tinyungubyisa hi yena.
- B A lava ku hluvukisa vutomi bya tiko ra ka vona.
- C A lava ku komba vaakelani va yena leswaku yena u na vutivi.
- D A lava ku endla mali yo nghena xikolo. (1)

Kongomisa eka 'vaakelani va yena a va ri na ku kanakana' (Ndzimana ya 2)

1.7 Xana vaakelani a va ehleketa yini hi makungu ra William yo aka xipelupelu?

- A A va tsakile.
- B A va ri na ku kanakana.
- C A va nyanyukile.
- D A swi va vilerisa. (1)

1.8 Xana u ehleketa leswaku William a nga va a titwile njhani ku va a fanerile ku tshika xikolo?

- A a ri na ku tshembela
- B a ri na ntshembo
- C a ri na ku chava
- D a khomiwile hi tingana (1)

1.9 I xigaririmi xihi lexi tirhisiweke eka 'hambi leswi miehleketo ya yena a yi hangalakile'? (Ndzimana ya 4)

- A mbuyelelo wa mimpfumawulo
- B xivulavulelo
- C xifananisi
- D encenyeto wa mimpfumawulo (1)

'tiko leri fumaka hi vukholwahava loko sayense yi ri xihlamariso' (Ndzimana ya 2)

1.10 Xana xivulwa lexi nga laha henhla xi hlamusela vanhu va Malawi va ri lava nga na ku tshembha eka yihi?

- A Hanyelo ra manguva lawa.
- B Va na xikholwahava.
- C Va hlanganile nhloko.
- D Va hlamarisa. (1)

1.11 Xana rito 'singitanyana' ri hi byela yini hi xipelupelu? (Ndzimana ya 4)

- A A swi nga khorwisi.
- B A byi ri vutumbuluxi byo olova.
- C A swi endleriwanga ku teka nkarhi.
- D A xi nga kulanga ngopfu. (1)

1.12 Hlawula xivulwa lexi nga ntiyiso ku ya hi xitshuriwa.

- A Un'wana na un'wana a swi tiva leswaku milorho ya William a yi fikeleleki.
- B Vanhu hinkwavo va Malawi va tiphina hi nkateko wo va na gezi na mati.
- C William u xavile swiphemu swa tinsimbi na swa teretere ku endla swipelupelu.
- D Mavonelo ya leswi vanhu a va tekisa William xiswona ya cincile endzhaku ka vutumbuluxi bya yena. (1)

1.13 Xana William u hambana njhani na vantshwa van'wana eka tikonkulu ra Afrika?

- A U na ku kanakana na ku hlekula.
- B U tiyimiserile na ku lava ku tiva.
- C U hlanganile nhloko na ku tilavela swa yena n'wini.
- D U na vutshila byo tumbuluxa naswona wa tisusumeta. (1)

- 1.14 Xana marito ya 'Hambileswi miehleketo ya yena a yi hangalakile' ya hi byela yini hi William? (Ndzimana ya 4)
- A A lehile swinene.
 - B A ri endzeni ka xihahampfhuka.
 - C A ri n'wamilorho.
 - D A ri ekule. (1)
- 1.15 Xana i nhlango wihlala wa marito lowu nga laha hansi lowu hlamuselaka hi ku hetiseka ntshikelelo lowu vangaka hi dyandza?
- A hlaseriwile, onhiwile, omile
 - B onhiwile, hlohletela, hlamarisa
 - C tiyimiserile, tika, hlaseriwile
 - D A swi nga ta endleka, omile, helela hi ntshembo (1)
- 1.16 Xana i xivulwa xihlala lexi katsakanyaka hi ku hetiseka hungu ra ndzimana?
- A William u endlile xipelupelu ku pfuna ndyangu wa ka vona ku tiphina hi nkateko wo va na gezi.
 - B Norho wa William wo antswisa vutomi bya ndyangu wa ka vona wu pfunile tiko hinkwaro.
 - C William a fanele a kuma ndlela yo a va na ndhuma endzhaku ka loko a ta va a tshikile xikolo.
 - D William u tekile xiboho xo komba vanhu leswaku a va nga ri na ntiyiso loko va ku a hlangoile nhloko. (1)
- 1.17 '*The Boy Who Harnessed the Wind*' swi tsariwile hi xiithaliki ku komba ... (Ndzimana ya 1)
- A nhlokomhaka ya buku.
 - B ntshaho lowu humaka eka buku.
 - C xivulwa xa nkoka.
 - D nhlamuselo ya William. (1)

1.18 Xana 'ku va na ku hisekela na ku tiyimisela' swi ringanyeta yini hi William?
(Ndzimana ya 2)

- A A tshama a ri na thyaka a nga languteki.
- B A tirha epurasini.
- C A tirha hi matimba a nga cinci.
- D A loloha na ku pfumala vutihlamuleri. (1)

1.19 Xana mutsari u hlohlotela njhani mavonelo ya muhlayi hi William? U hlamusela William a ri ...

- A mukanakani.
- B muhlohloteri.
- C Ku heleriwa hi ntshembo.
- D Munhu wo fana na mani na mani. (1)

1.20 Xana buku ya '*The Boy Who Harnessed the Wind*' yi kongomisiwile eka vaamukeri va njhani va mahungu?

- A vahlayi lava tiphinaka hi switori swa mapurasi
- B vahlayi lava rhandzaka ku hlaya hi vanhu lava nga hlangana tinhloko
- C vahlayi lava nga ni milorho ya dyandza
- D vahlayi lava rhandzaka switori leswi hlohlotelaka (1)

1.21 Hikokwalaho ka yini 'ku tshemba na nkateko a swi tika ku swi kuma' swi khumba switwi swa vahlayi hi ndlela yo biha? (Ndzimana ya 2)

- A Vahlayi va twela vanhu va Malawi vusiwana.
- B Vahlayi va na ku hlundzuka eka vanhu va Malawi.
- C Vahlayi va twa va hlohloteriwa hi vanhu va Malawi.
- D Vahlayi va na ku tshemba eka vanhu va Malawi. (1)

1.22 Hi xihlwa xa swivulwa leswi landzelaka lexi kombaka thoni ya ntwelavusiwana?

- A 'tibuku ta sayense leti nga kala ti rivaliwa'
 - B 'matimba ya ku hlula ku nonoheriwa'
 - C 'nkateko wa gezi na mati'
 - D 'u siyile purasi ra ndyangu wa ka vona ri onhakile'
- (1)

1.23 Xana i ndlela yihlwa leyi nga endlaka leswaku vutumbuluxi bya William byi endla tiko ra Malawi ri va ndhawu yo antswa enkarhini lowu taka?

- A Ku ta va na dyandza rintsongo.
 - B Ku ta va na mati hi nkarhi wa dyandza.
 - C Vanhu a va nga ha tshembi eka vukholwahava.
 - D Vanhu va ta va na ku tshemba eka norho wa William.
- (1)

1.24 Xana hi xihlwa xikongomelo xa Ndzimana ya 1?

- A ku endla leswaku ku va na ku tsakela eka swipelupelu
 - B ku endla gezi ra vaakatiko va ka vona
 - C ku endla swipelupelu hi ku tirhisa swikirepe
 - D ku endla leswaku ndzimana yi tsakisa
- (1)

1.25 Xana i nkatsakanyo wihlwa lowu nga endlwaka ku huma eka xitshuriwa?

- A Ku tshika xikolo swi nga endlwaka u va na vutshila.
 - B Ku tiyimisela na ku tirha hi matimba swi nga cinca vutomi.
 - C Ku endlwaka ku ri swilo leswi nga tirhisiwa swi lahliwa swi tlhela swi tirha swi nga antswisa ndhawu.
 - D Ku kombisa vanhu leswaku va hoxile swi na nkoka swinene.
- (1)

[25]

Xivutiso xa 2: Swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Greta Thunberg u ri, “*Our House is on Fire*”

- 1 Greta Thunberg u velekiwe eStockholm, Sweden, hi 2003. Greta a a ri n’hwanyana loyi a ri na vuxiyaxiya loyi a a nga vuli swo tala exikolweni, naswona tingana leti ti endlile leswaku a xanisiwa hi vana lavan’wana. Swi fikile laha swi nga biha lero kala Greta a va ni ntshikelelo lowukulu lowu nga endla leswaku a tshika ku dya. Miri wa yena wu hungutekile swinene naswona a a ta va a file loko vatswari va yena a va nga kumanga madokodela lama nga ni vutshila na rhengu ra vutshunguri lebyi tirhaka. Mana wa yena na tata wa yena va n’wi kumerile xikolo lexintshwa, naswona ku endla vunghana lebyintshwa swi n’wi pfunile leswaku a hola na ku tlhela a va na ku tsakela eka swa laha misaveni hi ku angarhela.
- 2 Greta u sungurile ku dyondza hi ku cinca ka maxelo loko a ri na malembe ya 8 hi vukhale. U dyondzile leswaku moyakhubu (CO₂) a yi ri yin’wana ya mimoya leyi vangaka ku hisa ka misava hinkwayo. Ku va a yile emahlweni a dyondza ngopfu, swi endlile leswaku a vilela swinene.
- 3 Un’wana ni un’wana a a vula swilo leswinene, kambe a ku ri hava loyi a endla swilo swo lulama. Hambi eka malembe ya le hansi, vuyelo byo biha bya ku hisa ka misava hinkwayo a byi n’wi karhata lero kala a teka xiboho xo endla swo karhi hi swona.
- 4 A a twile hi ta vatirhi lava terekaka ku koxa miholo yo antswa, naswona u ehleketile hi vadyondzi lava nga eka xitereka va koxa leswaku ku tekiwa magoza yo hlaya ku lwisana na ku cinca ka maxelo. U byerile vanghana va yena hi miehleketo leyi, kambe a nga kona na un’we loyi a nga kombisa ku tsakela ku n’wi joyina. Ematshan’wini yo va a hela mbilu, u endlile mfungho

lowukulu kutani a penda marito lama "Xikolo xi terekela ku cinca ka maxelo" hi xiSweden. U tlhele a kandziyisa tifulayara leti a ti tsarile hi ntiyiso mayelana na xiphiko xa maxelo. Hi Mhawuri 20, 2018, u khandziyile xikanyakanya xa yena a kongoma epalamende ya xiSwedish laha mfumo a wu hlanganile kona. Greta u kumile ndhawu ya kahle laha a nga fika a vekela mfungho wa yena kutani a tshama ehansi ehenhla ka xikhigelo a ri ni tifulayara to kombisa ku vilela ethelo ka yena.

- 5 U komberile muhundzi wa ndlela ku n'wi teka xifaniso kutani a xi rhumela eka akhawunti ya yena ya *Twitter*. Hambileswi a ri na valandzeri va kwalomu ka makumembirhi ntsena, va xi thwitle nakambe minkarhi leyi nga ringanaka ka khumembirhi. Ku nga si hela masiku ma nga ri mangani u burisanile na vateki va mahungu, vana van'wana a va n'wi joyinile, naswona a a seketeriwa hi valweri va *Greenpeace* ni van'wana. Vutomi bya Greta a byi nga ha ta fana na le ku sunguleni.
- 6 Hi N'wendzamhala 2018, endzhakunyana ka tin'hwetl ti nga ri tingani a sungurile xitereka xa yena, Greta u rhambiwile ku ta vulavula eka Nhlangano wa Matiko ya misava wa *COP24* wa ku Cinca Maxelo ePoland. Mbilu ya yena a yi ba hi mahika loko a ha rindzerile hi ku chuha ku komberiwa ku ya vulavula.
- 7 Greta u vile mulweri wa ndhuma swinene wa ku cinca ka maxelo emisaveni hinkwayo. U vile Munhu wa Lembe eka magazini ya *Time* hi 2019. Swiendlo swa yena swi hlohloterile vantshwa van'wana emisaveni hinkwayo ku va valweri va ku cinca ka maxelo.

Xi huma eka www.natgeokids.com

Nxaxamelo wa marito:

Twitter. Pulatifomo ya swihangalasamahungu ya mani na mani

2.1 Rito 'tingana' i muxaka muni wa riviti? (Ndzimana ya 1)

- A rivitaswilo
- B rivitankatsano
- C rivitaswianakanyiwa
- D rivitavito (1)

'Mana wa yena na tata wa yena va n'wi kumerile xikolo lexintshwa, naswona ku endla vunghana lebyintshwa swi n'wi pfunile leswaku a hola ni ku tlhela a va ni ku tsakela eka swa laha misaveni hi ku angarhela.' (Ndzimana ya 1)

2.2 Kombisa muxaka wa xivulwa lexi tirhisiweke eka mintila leyi nga laha henhla.

- A xivulwankatsano
- B xileriso
- C xivulwampfilungano
- D xivulwan'we (1)

2.3 I mani mavizweni wa rito 'misava hinkwayo'? (Ndzimana ya 2)

- A pulanete
- B Ku anama
- C xirhendzevutana
- D Xiphemu

2.4 I rito rihi eka ndzimana yo sungula ri nga ritofularha ra rito tshembela?

- A 'tsakela'
- B 'vuxiyaxiya'
- C 'xanisiwa'
- D 'ntshikelelo' (1)

2.5 'Hambi eka malembe ya le hansi' i ... (Ndzimana ya 3)

- A xivulwa xa rihlawuri.
- B xivulwa xa riengeteri.
- C xivulwa xa riviti.
- D xivulwa xa riendli. (1)

Lava tlhariheke va ringeta ku sirhelela mbangu ... swiphunta swi ehleketa leswaku a ku na xiphiqo xa mbangu.

2.6 Siva xivandla lexi ahlameke eka xivulwa lexi u nyikiweke hi rihlanganisi leri faneleke.

- A hikwalaho
- B kasi
- C loko
- D handle ka (1)

'u khandziyile xikanyakanya xa yena a kongoma epalamende ya xiSwedish laha mfumo a wu hlanganile kona.' (Ndzimana ya 4)

2.7 I xiphemu xihi xa mbulavulo lexi rito 'xiSwedish' ri nga tirhisiwa xiswona eka xivulwa?

- A vundhawu
- B ribumabumeri
- C riengeteri
- D riendli (1)

Valweri ... ku cinca ka maxelo va kombisa ku vilela ehandle ... tihofisi ta hlangano wa matiko.

- 2.8 Hlawula nkatsakanyo lowunene wa marito ku tata swivandla eka xivulwa lexi nga laha henhla.

- A ka/va
- B va/va
- C va/ka
- D va/wa

(1)

Hi tlangisa nkarhi wo tala hi vulavula hi ku cinca ka maxelo.

- 2.9 Hlawula vuhundzuluxi lebyi nga hoxekangiki bya xivulwa lexi nga tsariwa hi marito yo runguriwa eka xivulwa lexi nga laha henhla.

- A Nkarhi wo tala wu ta tlangisiwa hi vona va vulavula hi ku cinca ka maxelo.
- B Nkarhi wo tala wu ve tlangisiwa ku vulavuriwa hi ku cinca ka maxelo.
- C Nkarhi wo tala wu tlangisiwa hi hina hi vulavula hi ku cinca ka maxelo.
- D Nkarhi wo tala wu tlangisiwile ku vulavuriwa hi ku cinca ka maxelo.

(1)

'U ehleketile hi vadyondzi lava nga eka xitereka va koxa leswaku ku tekiwa magoza yo hlaya ku lwisana na ku cinca ka maxelo.' (Ndzimana ya 4)

- 2.10 Hi yihi nhlamuselo ya rito 'xitereka' tani hi laha ri tirhisiweke ha kona eka xivulwa lexi?

- A leswi rihati ri swi endlaka eka xidzedze xa ku dzindza ka tilo
- B ku ba munhu hi voko
- C ku ala ku ya exikolweni
- D Nhlaselele wa xitshuketa enyimpini

(1)

Valweri va ku cinca ka maxelo va lava ku tisa ku hamb...

2.11 Hlawula xilandzi lexi xi nga xona ku hetisa rito leri ri khwatihatiweke.

- A -ela
- B -ana
- C -iwa
- D -isa

(1)

Greta ... xihlovo xa nhlohlotelolo eka vantshwa ku sukela loko a ri na 8 wa malembe.

2.12 Hi xihl xivumbeko lexinene xa riendli lexi nga ta siva eka xivulwa lexi nga laha henhla?

- A a a ri eku
- B u vile
- C u le ku
- D u ta va

(1)

'U endlile mfungho lowukulu kutani a penda marito lama "Xikolo xi terekela ku cinca ka maxelo" hi xiSweden' (Ndzimana ya 4)

2.13 Hikokwalaho ka yini marito ya "Xikolo xi terekela ku cinca ka maxelo" ya tsariwile endzeni ka swirhatana?

- A Ku kombisa mbulavulo wo tshaha mutsari
- B ku kombisa mhakankulu
- C ku kombisa ntshaho
- D ku kombisa nhlokomhaka

(1)

Greta u xanisiwile exikolweni, leswi swi endlile leswaku a va na xiphiqo xa madyelo.

2.14 Xana i muxaka muni wa risivi leri khwatihatiweke laha henhla?

- A risivikomba
- B risivinene
- C risivintalo
- D ro siva vanhu (1)

Ku va a vile munhu wa lembe wa '*Time* magazine' swi vile xihlamariso xo ... eka Greta.

2.15 Hlawula rito leri peletaweke kahle ku hetisa xivulwa lexi nga laha henhla.

- A fikelela
- B fiklela
- C filkelela
- D fikealel (1)

2.16 Hlawula xivulwa lexi nga tsariwa eka nkarhi wa sweswi lexi nga hoxekangiki.

- A Greta, na tata wa yena, va ta ya eka nhlengeletano ya ku cinca ka maxelo vusiku bya namuntlha.
- B Greta, na tata wa yena, va ya eka nhlengeletano ya ku cinca ka maxelo vusiku bya namuntlha.
- C Greta, na tata wa yena, a va yile eka nhlengeletano ya ku cinca ka maxelo vusiku bya namuntlha.
- D Greta, na tata wa yena, a va ya eka nhlengeletano ya ku cinca ka maxelo vusiku bya namuntlha. (1)

U vutisile, “Greta, hikokwalaho ka yini u twala u ri na ntshikelelo wa miehleketso ngopfu namuntlha?”

2.17 Hlawula xivulwa lexi nga hoxekangiki lexi tsariweke hi mbulavulo wo rungula leswi runguriweke hi muvulavuri.

- A U vutisile Greta leswaku hikokwalaho ka yini a twala a ri na ntshikelelo ngopfu wa miehleketso namuntlha.
- B U vutisile Greta leswaku hikokwalaho ka yini a twala a ri na ntshikelelo ngopfu wa miehleketso eka siku leri.
- C U vutisile Greta leswaku hikokwalaho ka yini a twala a ri na ntshikelelo ngopfu wa miehleketso tolo.
- D U vutisile Greta leswaku hikokwalaho ka yini a twala a ri na ntshikelelo ngopfu wa miehleketso siku leriya. (1)

2.18 Hi yihi mhaka leyi Greta a yi tlhontlhaka leyi va yi vonaka hi tihlo rin’we mayelana na vantshwa?

- A Vantshwa a va vilerisiwi hi timhaka ta misava.
- B Vantshwa va tirhisa swihangalasa mahungu ku hlohlotella.
- C Vantshwa va tikukumuxa naswona va na vutihlamuleri.
- D Vantshwa i vahlaseriwa va ku xanisiwa. (1)

Greta u avelanile vutivi bya yena ... *Twitter* eka valwerikulobye.

2.19 Hlawula ripfunariendli leri faneleke ku hetisa xivulwa lexi.

- A tsemakanya
- B eka swin’wana
- C endzeni
- D hi (1)

2.20 Hi yihi nhlamuselo yo kombisa ririmi ro gega ya nhlokomhaka ya xitshuriwa lexi,
“*Our House is on Fire*”?

- A Makhwati ya misava ya pfurha.
- B Pulanete ya misava yi le khombyeni ro hisa ngopfu.
- C Miako ya mfumo ya pfurha.
- D Yindlu ya Greta ya pfurha.

(1)

[20]

Xivutiso xa 3: Matsalwa yo voniwa

3.1: Xinavetiso

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

TINTSWALO

TA TIRHA!

Ku antswisa
Vuxaka
Ntsako
Matimba
Rihanyo ra miehleketo
Rihanyo ra mbilu
Vutomi byo eneriseka
Ku hlayiseka

+

Ku karhala ka miehleketo
Ku chava Nkanu
Ntshikelelo wa miehleketo
Ku va na xivundza

Ku hunguta
-

Tindlela to Kombisa Tintswalo eXikolweni

Nseketelo:

- **Ku tshemba**
- **Ku langutela leswinene**
- **Ntsako**
- **Ntirhisano**
- **Ku hlanganisa**
- **Ntwelavusiwana**

Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya: www.StopBullying.gov

3.1.1 Xana hi rihi hungu leri humelerisiwaka hi xitshuriwa lexi?

- A Yimani ku xanisa.
- B Kombisani tintswalo.
- C Seketela rihanyo ra miehleketo.
- D Hluvukisani vuhlayiseki eswikolweni. (1)

3.1.2 Xana xinavetiso xikongomisiwe eka va mani?

- A Vaongori
- B Vadyondzisi
- C Vatirhi
- D Vadyondzi (1)

3.1.3 Hikwalaho ka yini ku vakeriwile xifaniso eka nhlokomhaka?

- A ku siva vangwa leri nga eka nhlokomhaka
- B ku tiyisisa hungu ra nhlokomhaka
- C ku kombisa xilogene xa munavetisi
- D ku navetisa migingiriko ya xikolo (1)

3.1.4 Hi xihhi xigaririmi lexi nga tirhisiwa eka nhlokomhaka 'Tintswalo ta Tirha'?

- A vumunhuhati
- B xithathelo
- C xigego
- D xikhovolelo (1)

3.1.5 Xifaniso lexi nga ehansi ka xitshuriwa xi kombisa leswi tintswalo ti antswisaka ha kona ...

A ntlimbo.

B ku tsakisa.

C ntirhisano.

D hlundzuka.

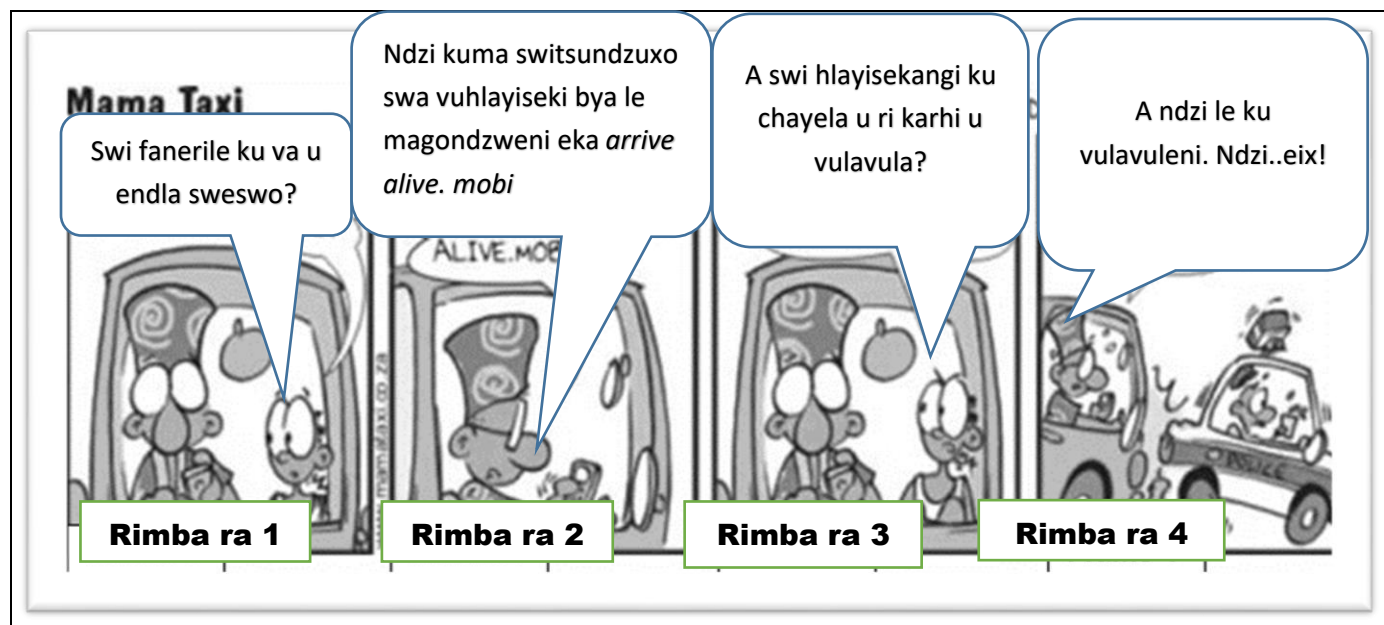
(1)

[5]

XIYENGE XA B

3.2: Khathuni

Hlaya xitshuriwa lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka.

Xifaniso xi huma eka: *Mail & Guardian*

3.2.1 Boxa mbangu wa khathuni leyi? (1)

3.2.2 Hi xihhi ximunhuhatwa lexi nga eku vulavuleni eka Rimba ra 1? (1)

“Swi fanerile ku va u endla sweswo?” (Rimba ra 1)

3.2.3 Xana rito “sweswo” ri kongomisiwile eka yini? (1)

3.2.4 Hi xihhi xikhovolelo lexi humelerisiwaka hi swiendlo swa muchayeri? (1)

3.2.5 Hlamusela leswi humelelaka eka Rimba ra 4? (1)

3.2.6 Mukhandziyi u titwa njhani eka Rimba ra 3? (2)

Nyika switsundzuxo swovoniwa ku seketela nhlamulo ya wena ku ya hi leswi u swi vonaka eka xifaniso.

3.2.7 Hi rihi hungu leri humelerisiwaka hi khathuni? (1)

3.2.8 Xana u ehleketa leswaku muchayeri a fanele a yingiserile mukhandziyi? (2)
Seketela nhlamulo ya wena.

[10]

Xivutiso xa 4: Nkomiso

Hlaya xitshuriwa kutani u tsala nkomiso u kombisa leswaku **u nga hlawula njhani tidyondzo leti faneleke eka giredi ya 10-12** ku ya hi swileriso leswi landzelaka.

1. Xaxameta timhakankulu ta NKOMBO hi swivulwa leswi heleleke.
2. Nombora swivulwa swa wena kusukela eka 1 ku fikela eka 7.
3. Tsala mhakankulu yin'we ntsena hi xivulwa.
4. Tirhisa marito YA WENA N'WINI hi ndlela leyi swi nga kotekaka ha kona.
5. Nkomiso wa wena wu fanele wu va kwalomu ka 70-80 wa marito ku ya hi vulehi bya xitshuriwa.
6. Kombisa ntsengo wa nomboro ya marito lama u nga ma tirhisa endzeni ka swiangi emakumu ka xitshuriwa xa wena
- 7 A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka eka nkomiso wa wena

KU HLAWURIWA KA TIDYONDZO EKA GIREDI YA 9

Eka tin'hwetl ti nga ri tingani leti ti taka, vadyondzi va le ka Giredi ya 9 va fanele ku hlawula tidyondzo leti va tsakelaka ku ti endla ku sukela eka Giredi ya 10 ku ya fika na tona eka swikambelo swo hetelela swa le ka giredi ya 12. Leyi yi nga va mhaka yo olova eka van'wana, kambe eka lava va nga ri ki na ku tshemba ka leswaku va lava ku endla yini endzhaku ka loko va ta va va pasile tidyondzo ta ka matiriki, ku va va nga tinyiketela ku endla tidyondzo to karhi swi nga va chavisa. Hambileswi tidyondzo ta vona ta le henhla ti nga salela hi malembe ma nga ri mangani, ku ehleketa hi ku hlawula tidyondzo leti nga fanela sweswi, swi nga va na nsusumeto eka vumundzuku bya vona naswona swi nga va na nkucetelo lowukulu eka ntirhovutomi wa vona. Claudia Swartberg, *CEO wa Top Dog*, u avelana swiletelo swo pfuna ku hlawula tidyondzo eka giredi ya 9.

Vadyondzi va fanele ku tihlanganisa na mutivi wa swa miehleketo ya swa dyondzo loyi a nga ta va hlamusela hi ta leswi swi languteriweke eka vona laha misaveni hi tlhelo ra swa mintirho, na leswaku u teka njhani swiboho leswi nga na vutihlamuleri hi ku langutisa eka leswi languteriwaka eka vona eka rin'wana ra masiku. Ku vulavula na mutsundzuxi wa tidyondzo ta le henhla kumbe Yunivhesiti leyi endlaka ndzavisiso kumbe tiwebusayiti ta le kholichi swi nga

pfuna swinene. Hi ndlela leyi munhu a nga kota ku kuma ku twisisa ka tikhoso leti nga kona kun'we na swilaveko.

Loko u karhi u hlawula tidyondzo ku kongomisa eka ntirhovutomi wa mundzuku swi na nkoka, leswi swi fana swinenenene na ku va mudyondzi a hlawurile ku dyondza tidyondzo leti a ti tsakelaka, leswi emakumu swi nga n'wi fikisaka eka ntirhovutomi lowu nga ringanela na ku tisa ntsako. Vadyondzi a va fanelanga va hlawula tidyondzo ta vona ku ya hi leswaku ti dyondzisiwa hi va mani tani hi leswi vadyondzisi va taka va tlhela va famba naswona swi nga endleka leswaku mudyondzisi yoyoloye a nga vi yena loyi a nga ta vadyondzisa eka giredi 11 kumbe 12.

Tanihileswi ku tsakela ka vadyondzi ku nga cincaka hi ku famba ka nkarhi, i swa nkoka ku tiyisisa leswaku ku hlawula ka vona a ku va siveli tindlela ta ku hlawula ka vona enkarhini lowu taka. Dyondzo ya tinhlayo hi ku kongoma i xilaveko eka tikhoso to tala ta ndhuma, to tani hi Dyondzo ya Mabindzu, Vuinhiniyere na digiri ya Sayense naswona ku nga va ku hlawula ka kahle ku tiyisisa leswaku va ta va na minkateko leyi nga vaka kona eka vona enkarhini lowu taka.

Vadyondzi va fanele ku tshama va verhama na ku teka swiboho hi ndlela leyi nga rhula hi laha swi nga kotekaka ha kona. Vadyondzi va nga ha tsundzuxiwa ku sungula ku tekela enhlokweni leswi va swi hlawulaka ku sukela emasunguleni ya Giredi 9 naswona swi antswa swinene, ku va va nga sungula hambu ku ri eka giredi 8.

Xi huma eka: <https://www.IOL.co.za/education>

[10]

Makumu ya xikambelo

